

EEN DUURZAME SAMENLEVING

Prof. dr. Erik Paredis

UGent

EEN DUURZAME SAMENLEVING

‘DUURZAAM’ ALS EEN GECONTESTEERD BEGRIIP

De term ‘duurzaam’ kan verschillende betekenissen hebben. Tot een jaar of dertig geleden betekende hij enkel ‘bestemd om lang te duren’ of ‘van lange duur’. ‘Een duurzame samenleving’ verwijst naar een betekenis die pas eind jaren tachtig opgekomen is. Een duurzame samenleving is een samenleving met een hoge levenskwaliteit, waarin mensen rechtvaardig behandeld worden, die binnen ecologische grenzen blijft en die democratisch georganiseerd is. Tenminste, dat is één mogelijke interpretatie. Er bestaan immers enkele honderden definities van duurzaamheid en duurzame ontwikkeling. Deze tekst probeert een aantal grote lijnen in het debat te verduidelijken en de belangrijkste interpretaties te onderscheiden.

Vooraf is het nuttig om aan te geven dat al die jaren discussie geleerd hebben dat het niet zoveel zin heeft te klagen over spraakverwarring, of over het feit dat duurzame ontwikkeling niet te definiëren is, te complex is of onbruikbaar zou zijn als begrip omdat er zoveel definities circuleren. De veelheid aan invullingen wijst namelijk net op het belang dat aan de term gehecht wordt. Groepen met verschillende belangen proberen hun eigen invulling te geven aan het concept en zo de discussie over problemen en oplossingen in hun voordeel te beslechten. De verschillende mogelijke keuzes die met duurzaamheid gepaard kunnen gaan, maken het een gecontesteerd, politiek geladen begrip. Daarmee bevindt het zich in dezelfde categorie als andere begrippen waaraan we als maatschappij veel belang hechten, zoals ‘democratie’ en ‘vrijheid’. Iedereen is voorstander, dikwijls kunnen we de ruwe contouren aangeven, maar over de precieze invulling en over de strategieën om er te geraken kunnen de meningen sterk uiteenlopen. In plaats van dat als een probleem te zien, is het vruchtbaarder om het te interpreteren als een discussieruimte die geopend wordt: begrippen als duurzaamheid (en democratie, vrijheid, ...) bieden ons een aantal basisideeën waarvan we kunnen vertrekken om de maatschappelijke discussie aan te gaan over de richting die we uit willen, de keuzes die we moeten maken en de strategieën die we daarbij gebruiken.

HOE STERK MOET DUURZAAMHEID ZIJN?

Hoe het begrip ‘duurzame ontwikkeling’ aan zijn opgang begonnen is, is vrij algemeen bekend. Begin jaren tachtig riepen de Verenigde Naties een goed ondersteunde commissie in het leven om een stand van zaken op te maken van de milieu- en ontwikkelingsproblematiek en om beleids pistes te formuleren om die twee wereldwijde vraagstukken aan te pakken. Onder voorzitterschap van de toenmalige Noorse eerste minister Gro Harlem Brundtland leverde de commissie in 1987 haar eindrapport af (*Our Common Future*). Voor de basisdefinitie van duurzame ontwikkeling wordt nog altijd teruggegrepen naar dat zogenaamde Brundtlandrapport. Duurzame ontwikkeling is volgens Brundtland “een ontwikkeling die tegemoetkomt aan de behoeften van de huidige generaties zonder de mogelijkheden van de toekomstige generaties in gevaar te brengen om hetzelfde te doen”. Die definitie wordt meestal uitgelegd als volgt. Ten eerste gaat het om de behoeftebevrediging van de huidige generaties, dus van alle mensen die nu leven. Zij hebben recht op een kwaliteitsvol en waardig leven, zonder honger, niet geteisterd door ziektes, niet bedreigd door milieuvervuiling, niet op de vlucht voor oorlog of geweld. Ten tweede hebben ook de volgende generaties, onze kinderen, daar recht op. We moeten zo ontwikkelen dat we de mogelijkheden van onze kinderen niet in gevaar brengen. Dat impliceert, ten derde, dat we de grenzen van wat de natuur aankan, de draagkracht van de aarde, niet mogen overschrijden. Daarmee zijn enkele basisbegrippen van duurzame ontwikkeling aangehaald: behoeften, rechtvaardigheid, draagkracht van de aarde. Het Brundtlandrapport heeft wereldwijd zeer veel aandacht gekregen en legde de basis voor de grote VN-conferentie over milieu en ontwikkeling in Rio de Janeiro (de UNCED-conferentie) in 1992, waar onder andere Agenda 21 (een omvangrijk actieprogramma voor de 21ste eeuw) en het Klimaatverdrag werden goedgekeurd.

Met basisbegrippen zoals ‘behoeften’, ‘rechtvaardigheid’ en ‘draagkracht van de aarde’ wordt het duidelijk dat duurzaamheid in essentie een normatief begrip is. Er bestaat geen objectieve definitie van wat behoeften van mensen zijn, van wat nu precies rechtvaardig is, van

EEN DUURZAME SAMENLEVING

wanneer de grenzen van de draagkracht precies overschreden worden. Al die begrippen kunnen anders ingevuld worden, afhankelijk van tijd, plaats, iemands positie in de samenleving enzovoort. Belangrijk gevolg: er bestaat dus ook geen algemeen geldende definitie van duurzame ontwikkeling. Duurzame ontwikkeling is een constructie waarbij zowel in de definitie als in de operationalisering van het begrip meerdere normatieve keuzes gemaakt moeten worden.

‘Groepen met verschillende belangen proberen hun eigen invulling te geven aan het concept duurzaamheid en zo de discussie over problemen en oplossingen in hun voordeel te beslechten.’

Er is al dikwijls geprobeerd het debat over wat duurzaam is te verduidelijken door grote scheidingslijnen aan te brengen. Dat kan op verschillende manieren. Een manier die lange tijd populair was, is om te spreken over de drie ‘P’s’ van duurzaamheid: *people, planet, profit*. Streven naar een duurzame samenleving houdt dan op een of andere manier een evenwicht in tussen de sociale, ecologische en economische doelstellingen van duurzaamheid. De precieze verhouding tussen de drie pijlers is voorwerp van debat. Een mogelijke manier om die verhouding te kenmerken is via het onderscheid tussen ‘sterke’ en ‘zwakke’ duurzaamheid. Voorstanders van sterke duurzaamheid stellen dat natuurlijk kapitaal de basis is waarop de samenleving gebouwd is en dat het dus bewaard en versterkt moet worden. Sociale ontwikkeling moet zich afspelen binnen de draagkracht van de aarde, waarbij de economie ten dienste staat van de maatschappij. Voorstanders van zwakke duurzaamheid stellen dat natuurlijk kapitaal en door de mens gemaakt kapitaal geheel of grotendeels inwisselbaar zijn. Als het natuurlijk

kapitaal aangetast wordt, kan het vervangen worden door *human-made* kapitaal. Er is dan geen reden om grenzen op te leggen aan economische ontwikkeling. Onder invloed van de groeiende milieuproblematiek en van nieuw wetenschappelijk onderzoek – met voorop het internationale besef van dreigende klimaatverandering – groeit de laatste jaren evenwel het inzicht dat de ecologische draagkracht niet onbepikt is en dat natuurlijk kapitaal dus ook niet zomaar vervangbaar is. Daarvoor wordt tegenwoordig vaak teruggevallen op het concept van ‘planetaire grenzen’ (*planetary boundaries*): dat zijn de biofysische grenzen van ecosystemen die best niet overschreden worden om de werking van die ecosystemen niet aan te tasten. Binnen die grenzen bevindt zich de ecologisch veilige ruimte waarin samenlevingen zich kunnen ontwikkelen.

Die evolutie in het debat is ook gedeeltelijk zichtbaar op het niveau van de Verenigde Naties. Daar keurde de Algemene Vergadering eind 2015 de zogenaamde 2030 Agenda voor Duurzame Ontwikkeling, *Transforming Our World*, goed. De 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG’s) zijn het bekendste onderdeel van die agenda. Met die doelen wil de VN de volgende 15 jaar grote vooruitgang boeken op het terrein van vijf P’s: *people, planet, prosperity, peace* en *partnership*. Of het nu over de 17 SDG’s of de 5 P’s gaat, ook nu duikt de vraag op: wat is hun onderlinge verhouding? Moeten ze allemaal tezamen gerealiseerd worden? Zijn de ene voorwaarde voor de andere? In principe zijn ze voor de VN allemaal gelijk en ze worden dan ook dikwijls allemaal in een kleurrijk rijtje voorgesteld. Maar sinds een tijdje duikt ook meer en meer een ‘bruidstaartvoorstelling’ van de SDG’s op: de buitenste ring van de taart wordt gevormd door de ecologische doelen, daarna is er een ring met sociale doelen en de binnenste ring bestaat uit de veeleer economische doelen. Die voorstelling sluit aan bij het idee dat de economie ten dienste staat van de maatschappij, die zich op haar beurt ontwikkelt binnen de planetaire grenzen.

Iets vergelijkbaars is terug te vinden in het invloedrijke idee van de donuteconomie. Duurzame samenlevingen floreren daarin tussen een ecologisch plafond, dat bepaald wordt door planetaire grenzen (zie boven), en een sociale basis die geïnspireerd is door de SDG’s. Als we

EEN DUURZAME SAMENLEVING

beneden dat plafond blijven en tegelijk minstens de basis halen door de SDG's te realiseren, dan kunnen menselijke samenlevingen zich ontwikkelen in een ecologisch veilige en sociaal rechtvaardige ruimte.

HOE DIEP MOET DE VERANDERING GAAN?

Er is dus discussie over de precieze inhoud van duurzaamheid en over de verhouding tussen de verschillende onderdelen van het duurzaamheidsconcept. Er zijn tegelijk ook verschillende opvattingen over hoe een duurzamere samenleving te bereiken. Zelfs als er eensgezindheid zou zijn over de doelstellingen – bijvoorbeeld de SDG's – dan kunnen die nog op verschillende manieren nagestreefd worden. Een bevattelijke manier om daarop een zicht te krijgen is een aantal jaren geleden voorgesteld door Britse onderzoekers.

Zij maken een onderscheid tussen drie posities in het debat over duurzaamheid, gebaseerd op de aard en de omvang van de verandering die nodig geacht wordt om duurzamere samenlevingen te realiseren. De eerste positie is er een van status quo. Daarin bevinden zich organisaties en personen die vinden dat een duurzame samenleving bereikt kan worden binnen de bestaande maatschappelijke structuren, waarbij er aan economische structuren en praktijken, machtsrelaties en besluitvorming niets fundamenteels moet veranderen. Deze positie hecht een groot belang aan economische groei, omdat die enerzijds middelen oplevert

om milieuvriendelijke technologieën en maatregelen te financieren, en anderzijds ook cruciaal geacht wordt om armoedeproblemen op te lossen. Het bedrijfsleven is de belangrijkste actor en de belangrijkste instrumenten zijn nieuwe technologieën en vrije markten. Eco-efficiëntie is een sleutelstrategie voor het bedrijfsleven en de overheid kan een rol spelen door bijvoorbeeld voor juiste prijsmechanismen te zorgen. Ten opzichte van het Zuiden gaat veel aandacht naar groei, technologieoverdracht en capaciteitsopbouw.

‘De keuzes die maatschappelijke actoren – en ook sociaal-culturele organisaties – maken als het aankomt op de invulling van en strategieën voor duurzaamheid, kunnen de toekomst op verschillende manieren vormgeven.’

Een tweede positie is de hervormingspositie. Ook daarbinnen leeft het idee dat problemen opgelost kunnen worden binnen de huidige economische en maatschappelijke structuren, maar er zullen in de economie, de politiek en in persoonlijke levensstijl toch grondige veranderingen nodig zijn. Overheden spelen hier een sleutelrol, onder andere door markten te hervormen, beleid te heroriënteren, technologische ontwikkelingen te sturen en wetenschap en kennisopbouw te stimuleren. De kwetsbaarheid van ecosystemen vraagt de uitbouw van globale monitoringssystemen en globale, geplande interventies. Van regeringen wordt verwacht dat ze op wereldvlak multilaterale regelgeving uitbouwen en nieuwe vormen van *global governance* uitwerken. Dat vraagt ook dat de kloof tussen Noord en Zuid aangepakt wordt, want er is wereldwijde samenwerking nodig om vooruitgang te boeken. Voorstellen op dat vlak behelzen onder meer een soort Marshallplan voor het Zuiden, het ter beschikking stellen van technologie, economische hervormingen en

EEN DUURZAME SAMENLEVING

inspanningen om de wereldbevolking te stabiliseren.

De derde positie bepleit transformatie. Hierin is het uitgangspunt dat de sociaal-ecologische problematiek geworteld is in de machts- en de economische structuren van de samenleving en in de manier waarop mensen zich verhouden tot de natuur. Alleen een fundamentele verandering in structuren en waardesystemen kan een duurzame samenleving dichterbij brengen. Eco-efficiëntie blijft belangrijk, maar zal niets opleveren als economische groei niet in vraag gesteld wordt. Efficiëntie moet in deze strategie gecombineerd worden met herverdeling, ‘genoeg’ en matigheid. Organisaties en personen die deze positie verdedigen, hechten dikwijls veel belang aan sociale gelijkheid en de rol van het lokale niveau en burgers. Op lokaal vlak moeten mensen terug controle beginnen nemen over hun eigen leven, over lokale middelen, over economische en politieke structuren. Politieke actie van groepen die niet in het centrum van de macht staan, speelt in deze strategie een grote rol. Voor het Zuiden vraagt dit een benadering waarbij eigen lokale duurzame levensstijlen worden opgebouwd, die niet gebaseerd zijn op het onduurzame ontwikkelingspatroon dat de laatste decennia in het Noorden gevolgd is, want dat is niet uit te breiden over de planeet.

Uiteraard bestaan er allerlei tussenposities en er zijn allicht ook andere indelingen mogelijk, maar deze indeling geeft toch een goed zicht op de achtergrond van het complexe debat dat de afgelopen dertig jaar over duurzame ontwikkeling gevoerd is. De mainstream van het debat – vooral beïnvloed door de VN, internationale instellingen zoals Wereldbank en OESO, nationale regeringen en een aantal internationale ngo’s – zit sterk in de hoek van status quo met elementen van hervorming. Daartegenover zien we in veel landen in de afgelopen vijf tot tien jaar op lokaal vlak een sterke opkomst van burgerinitiatieven die, al dan niet in samenwerking met lokale besturen, vernieuwende ideeën en praktijken proberen opzetten (vaak bouwend op concepten als *commons*, delen, herverdelen).

Opvallend in het recente duurzaamheidsdebat is dat de term ‘transitie’ meer en meer valt wanneer het gaat over de evolutie naar een

duurzamere samenleving. In de wetenschappelijke literatuur wordt met die term verwezen naar radicale veranderingen in de structuur, praktijken en denkwijzen van grote maatschappelijke systemen (zoals het energie-, mobiliteits- en voedsel-landbouwsysteem). Enkel wanneer dat soort systemen diepgaand verandert, zijn duurzamere samenlevingen mogelijk. Ook hier zien we in het maatschappelijke en politieke debat dat de aard en de omvang van de verandering heel verschillend geïnterpreteerd kunnen worden. De Europese Unie beoogt tegen 2050 bijvoorbeeld een transitie naar een koolstofarme samenleving en naar een circulaire economie. Beide transities zijn nog in een erg vroeg stadium en er liggen nog veel opties open: welke actoren spelen een hoofdrol? Welke technologische keuzes worden gemaakt? Hoe organiseren we de verhouding tussen maatschappelijke, ecologische en economische doelstellingen? Op welke manier worden internationale vraagstukken aangepakt? Er zijn met andere woorden nog erg verschillende koolstofarme en circulaire toekomsten mogelijk. De keuzes die maatschappelijke actoren – en ook sociaal-culturele organisaties – maken als het aankomt op de invulling van en strategieën voor duurzaamheid, kunnen de toekomst op verschillende manieren vormgeven.

LITERATUUR

- Blewitt, J. (2018). *Understanding Sustainable Development*. Abingdon: Routledge
- Grin, J., Rotmans, J., Schot, J. (eds.) (2010). *Transitions to sustainable development. New directions in the study of long term transformative change*. New York: Routledge.
- Hopwood, B., Mellor, M., O'Brien, G. (2005). Sustainable Development: mapping different approaches. *Sustainable Development* 13, 38-52.
- Peeters, J. (2015). *Veerkracht en Burgerschap*. Antwerpen: EPO
- Sachs, J.D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. New York: University Columbia Press.